

Betrokkenheid van vaders in de opvoeding: Is er een effect op sensitiviteit?

Student: Sanne Zaadnoordijk
Studentnummer: 0603643
Studie: Master Education and Child studies
Studierichting: Algemene- en gezinspedagogiek
Universiteit: Universiteit Leiden
Datum: 4 September, 2011

Eerste lezer: N. Lucassen, MSc
Tweede lezer: Prof. Dr. M. J. Bakermans-Kranenburg

Voorwoord

Met deze scriptie rond ik mijn masteropleiding Algemene- en Gezinspedagogiek aan de Universiteit Leiden af.

Het viel me gedurende mijn studie op dat er, op een keuzevak na, nauwelijks aandacht geschonken wordt aan de rol van vaders bij de opvoeding en zorg voor kinderen. Ook wanneer je met google zoekt naar ‘father with child’ wordt er aan je gevraagd of je niet ‘mother and child’ bedoelt.

Vaders worden naar mijn mening te vaak vergeten wanneer er gekeken wordt naar de ontwikkeling en gedrag van kinderen. Hij is allang niet meer de man die slechts op zondag het vlees snijdt, en het wordt tijd om vaders actiever bij onderzoek te betrekken. Het leek mij interessant om te bekijken wat er voor zorgt dat een vader betrokken is, en of vaders die heel betrokken zijn en tijd uittrekken om samen met hun kind te zijn ook automatisch sensitiever gedrag tonen.

Een onderwerp leuk en interessant vinden is een ding, maar er onderzoek naar doen en er een scriptie over schrijven is iets anders. Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om mijn scriptiebegeleidster Nicole Lucassen te bedanken voor alle hulp, begeleiding en feedback van de afgelopen maanden. Ook de medewerkers bij GenR wil ik hartelijk bedanken; ik heb een hele leuke en leerzame stagetijd gehad en daar hebben de Focus op 5 medewerkers een grote rol in gespeeld.

Tenslotte wil ik mijn familie, vrienden en in het bijzonder mijn ouders en Patrick bedanken voor alle steun, aanmoediging en geloof in mij, niet alleen tijdens het schrijven van deze scriptie, maar gedurende mijn hele studietijd.

Sanne Zaadnoordijk,

Leiden, september 2011

Samenvatting

De afgelopen jaren is er steeds meer aandacht gekomen voor de rol van vaders in de ontwikkeling en zorg voor hun kind. Over de invloed van vaders is echter nog lang niet zoveel bekend als over de invloed van moeders. In deze scriptie is getracht meer duidelijkheid te scheppen over de betrokkenheid van vaders in opvoedingstaken en hun sensitiviteit.

Er zijn gegevens van 697 vaders en kinderen uit het Generation R onderzoek gebruikt. De vaders zijn tijdens de zwangerschap met de Three Minute Speech Sample (TMSS) geïnterviewd over hun verwachtingen over het ongeboren kind. Met behulp van vragenlijsten op 3- en 4-jarige leeftijd van het kind zijn de mate van betrokkenheid van vader in opvoedingstaken en het aantal uren dat vader doorbrengt zonder de aanwezigheid van moeder uitgevraagd. Op 4-jarige leeftijd van het kind is de sensitiviteit van vader geobserveerd met behulp van de Erickson Scales.

Een hoge Expressed Emotion (EE) score was niet gerelateerd aan de mate van betrokkenheid in de opvoedingstaken van vaders. Wanneer vaders een hoge EE score hadden waren ze niet minder betrokken in de opvoeding van hun kind. EE-scores waren wel geassocieerd met de mate van sensitiviteit in de interactie met het kind. Vaders met een hoge EE-score bleken minder sensitief te zijn. Hiernaast bleek betrokkenheid van vader in de opvoedingstaken niet gerelateerd te zijn aan zijn sensitiviteit. Vaders die hoog betrokken waren toonden niet meer sensitief gedrag in de interactie met het kind dan vaders die laag betrokken waren. Tot slot bleek dat hoog betrokken vaders meer tijd met hun kind spendeerden zonder aanwezigheid van moeder.

Toekomstig onderzoek zal zich moeten richten op de invloed van Expressed Emotion op de latere vader-kind relatie omdat er nog nauwelijks onderzoek is geweest naar het verband tussen prenatale verwachtingen van vaders en hun latere betrokkenheid en sensitiviteit. Tevens is het belangrijk aandacht te besteden aan de invloed van een scheiding tussen ouders en het hebben van papadagen op de vader-kind relatie.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
1.0 Inleiding	6
1.1 Maatschappelijke beeldvorming van de laatste eeuw	6
1.2 Rol van de vader	7
1.3 Betrokkenheid in opvoedingstaken	9
1.4 Sensitiviteit	10
1.5 Verwachtingen van vader tijdens de zwangerschap over het ongeboren kind	11
1.6 Onderzoeksvraag en hypothesen	12
2.0 Methode	14
2.1 Steekproef	14
2.2 Verwachtingen tijdens de zwangerschap	14
2.3 Betrokkenheid in opvoedingstaken	15
2.4 Sensitiviteit vader	16
2.5 Data inspectie	17
2.6 Missende waarden	17
2.7 Statistische aannames	18
2.8 Analyse methoden	18
2.8.1 Associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en betrokkenheid	18
2.8.2 De associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en sensitiviteit	18
2.8.3 De associatie tussen betrokkenheid in de opvoedingstaken en sensitiviteit	19
2.8.4 Associatie tussen betrokkenheid en aantal uren exclusieve zorg	19
2.9 Covariaten	19
3.0 Resultaten	20
3.1 Data inspectie	20
3.2 Invloed covariaten	22
3.3 Sekse verschillen	22
3.4 De associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en betrokkenheid	23
3.5 De associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en sensitiviteit	23

3.6 De associatie tussen de mate van betrokkenheid en sensitiviteit	23
3.7 De associatie tussen betrokkenheid en aantal uren exclusieve zorg.....	24
4.0 Conclusie en discussie	25
4.1 Beperkingen	28
4.2 Implicaties en aanbevelingen	29
Literatuurlijst	31

1.0 Inleiding

De rol van de vader is de laatste decennia aan verandering onderhevig. Schreef Benjamin Spock in de jaren '50 nog dat vaders zich niet hoefden te generen om op zondagen ook af en toe een flesje klaar te maken, vandaag de dag is er sprake van verschuiving in de rolpatronen: de opvoeding wordt steeds meer gedeeld door de ouders. De boodschap naar mannen toe is over de jaren echter hetzelfde gebleven. In de jaren '50 stelde Spock in zijn opvoedingsboek 'Baby- and childcare' (1956) dat mannen tegelijkertijd een hartelijke vader en een echte man kunnen zijn. In 1997 startte in Amerika een grote campagne om mannen te stimuleren meer betrokken te zijn bij de opvoeding van hun kinderen. Met de slagzinnen '*It takes a man to be a dad*' en '*Have you been a dad today*' worden vaders aangesproken op het feit dat ze meer tijd moeten vrijmaken voor het vaderschap (National Fatherhood Initiative, 2010).

In dit scriptieonderzoek zal gekeken worden naar de invulling van het hedendaagse vaderschap en de invloed daarvan op de interactie tussen vader en kind. In paragraaf 1 bespreek ik de maatschappelijke beeldvorming van de 20^e eeuw. Hierna zal de rol van de vader in het gezin uitgediept worden aan de hand van de theorie van Lamb (2010). Paragraaf 3 geeft weer wat er al bekend is over de betrokkenheid van vaders bij opvoedingstaken. In paragraaf 4 licht ik het begrip 'sensitiviteit' toe. Vervolgens wordt in de vijfde paragraaf de verwachtingen van mannen over het vaderschap besproken. Tenslotte worden in paragraaf 6 de onderzoeksvraag en hypothesen geformuleerd.

1.1 Maatschappelijke beeldvorming van de laatste eeuw

Pas in de tweede helft van de 20^e eeuw kwam er in de maatschappij meer interesse voor de rol van de vader binnen het gezin. Begin 1900 heerste de algemene opvatting dat vaders niet van wezenlijk belang zouden zijn voor het opvoedingsproces (Gelles, 1995). In de jaren '50 en '60 waren vaders primair de kostwinners van het gezin en moeder was verantwoordelijk voor de verzorging van de kinderen. Opvoedboeken uit deze tijd richtten zich dan ook uitsluitend tot de moeder. Tot vader werden slechts enkele zinnen gericht, waarin hij werd aangespoord om zijn verantwoordelijkheid als vader op zich te nemen en af en toe tijd vrij te maken voor zijn kinderen (Wubs, 2000). Opvoedingsvoorlichters adviseerden dat het goed zou zijn als vader zo nu en dan iets met zijn kinderen zou ondernemen, maar ze moesten zich hiertoe vooral niet verplicht voelen (Wubs, 2000). De opvattingen in de jaren '70 verschilden niet veel van de jaren daarvoor; de vader werd nog steeds gezien als de link

tussen het gezin en de buitenwereld. Hij moest zich niet bemoeien met de opvoeding, dat was immers de taak van de moeder (Le Gall, 1976). Vanuit de sociale wetenschappen kwam er wel meer aandacht voor de rol van de vader. Er werd nagedacht over de vraag of een vader die actief betrokken is bij de opvoeding invloed heeft op de ontwikkeling van zijn kinderen (Parke & Sawin, 1976). De boodschap in de opvoedboeken veranderde langzaam. Niet langer was de opvoeding exclusief voor moeders, maar iedereen zou kunnen opvoeden. Wie de opvoeder is, zou irrelevant zijn (Wubs, 2000).

In de jaren '80 en '90 stond het 'bijna-net-zo-goed-als-mama-vaderschap' centraal. Voorheen was de vader hoofdzakelijk kostwinner, nu werd betrokkenheid bij de opvoeding verwacht (Knijn, 1994). Er verschenen advies- en opvoedingsboeken die zich speciaal richtten op vaders. Steeds meer werd aangenomen dat vaders net zo competent als moeders zouden zijn in taken zoals opvoeden en verzorgen, ook al lieten ze minder betrokkenheid in deze taken zien (Parke, 1995). Desondanks bleven voorlichters zich vooral op moeders richten met opvoedadvies (Wubs, 2000).

Vandaag de dag wordt verwacht dat vaders de ouderlijke verantwoordelijkheden en taken zo evenredig mogelijk verdelen met moeders (Pleck & Pleck, 1997, zoals beschreven in Pleck, 2004). De betrokkenheid van vaders is over de jaren heen groter geworden, hoewel vaders nog steeds significant minder tijd met hun kinderen doorbrengen dan moeders (Buckley & Schoppe-Sullivan, 2010). Een grote rol hierbij speelt de nog steeds heersende opvatting dat vaders de belangrijkste kostwinners zijn binnen het gezin. Mannen blijven veel uren buitenshuis werken waardoor de opvoeding van hun kinderen nog steeds grotendeels op de schouders van de moeders rust (Pleck, 2010).

1.2 De rol van de vader

Vanaf de jaren '70 kwamen er geluiden uit de samenleving dat vaders meer betrokken moesten zijn bij de opvoeding. Aan vaders werden nieuwe eisen gesteld door moeders en deskundigen; er werd verwacht dat ze affectieve en zorgzame relaties zouden opbouwen met hun kinderen (Knijn, 1994).

Er zijn verschillende modellen beschikbaar waarmee vaderlijke betrokkenheid in kaart kan worden gebracht. In deze scriptie zal gebruik worden gemaakt van het model van Pleck en Lamb uit 2010. Dit model voegt de belangrijkste ideeën van alternatieve modellen over vaderlijke betrokkenheid samen, ook al verschilt de terminologie enigszins (Gorvine, 2010). Het model van Pleck en Lamb wordt als een van de meest invloedrijke modellen betreffende de

betrokkenheid van de vader gezien. Betrokkenheid is volgens dit model een multidimensionaal construct (Buckley & Schoppe-Sullivan, 2010). In dit conceptueel model is de betrokkenheid van vaders opgedeeld in vijf constructen om zo inzicht te krijgen in wat het vaderschap inhoudt. Volgens het model bestaat vaderlijke betrokkenheid uit: betrokkenheid in opvoedingstaken, warmte en responsiviteit, controle, indirecte betrokkenheid en procesverantwoordelijkheid.

Betrokkenheid in de opvoeding houdt in dat de vader actieve en intensieve interactie met het kind laat zien en de ontwikkeling van het kind stimuleert (Pleck, 2010). Het doorbrengen van tijd met het kind en met het kind meegaan naar belangrijke evenementen zoals sportwedstrijden wordt als positieve betrokkenheid in de opvoeding gezien (Hofferth, 2003).

Warmte en responsiviteit gaan over de sensitiviteit van de vader: vaak wordt sensitiviteit gedefinieerd als een combinatie van responsiviteit en warmte van de ouder (Bretherton, 1985; Martin, Ryan & Brooks-Gunn, 2010). In eerder onderzoek is het begrip warmte beschreven als de positieve affectieve toon van de interactie tussen ouder en kind (Keller, Lohau, Völker, Elben, et al., 2003). In onderzoek van Hofferth (2003) werd warmte geoperationaliseerd in het vaak knuffelen van het kind door de vader, en of de vader het kind vertelde dat hij van hem of haar hield. Onder het begrip warmte wordt ook verstaan in hoeverre de ouder open en toegankelijk is voor het kind (Baumrind, 1971).

Met controle wordt bedoeld dat de vader het kind monitort en beslissingen neemt voor het kind. Hierbij gaat het erom dat de vader weet waar het kind is, en dat hij participeert in het nemen van beslissingen betreffende het kind. Controle is een vorm van verantwoordelijkheid. De vader zorgt ervoor dat er voor het kind gezorgd wordt en zorgt ervoor dat verschillende bronnen, zoals educatie, gezondheidszorg en geld, beschikbaar worden voor het kind (Pleck, 2010).

Indirecte betrokkenheid verwijst naar de activiteiten die worden ondernomen voor het kind, maar die geen direct contact met het kind vereisen. Het geven van economische ondersteuning valt niet hieronder, maar het verzorgen van materiële verzorging door het aanschaffen van benodigdheden voor het kind wel (Pleck, 2010). Ook valt sociale indirecte verzorging onder indirecte betrokkenheid: zorgen voor sociale contacten met de buitenwereld waar het kind van kan profiteren (Pleck, 2010).

Procesverantwoordelijkheid heeft betrekking op het nemen van initiatief en monitoring (Pleck, 2010). Volgens Doucet (2009, zoals beschreven in Pleck, 2010) is de essentie van procesverantwoordelijkheid het kunnen zien wat er nodig is in de opvoeding, en niet

zozeer het verzorgen van hetgeen wat nodig is. Procesverantwoordelijkheid is significant gecorreleerd met het niveau van betrokkenheid dat de vader toont. Vaders moeten er voor zorgen dat hun kind de bovenstaande vier elementen van vaderschap tot hun beschikking hebben (Pleck, 2010).

Dit onderzoek richt zich op de invloed van betrokkenheid in opvoedingstaken van vader op zijn sensitiviteit.

1.3 Betrokkenheid in opvoedingstaken

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat wanneer vaders een hoge mate van betrokkenheid laten zien naar hun kind toe dit geassocieerd is met verschillende positieve uitkomsten in hun kinderen. Zo hebben kinderen van hoog betrokken vaders meer positieve attitudes ten opzichte van school en educatie, maar ook betere sociale vaardigheden dan kinderen met minder betrokken vaders (Flouri, 2005; Halme, Astedt-Kurki & Tarkka, 2009).

In hoeverre een vader bereid is om betrokkenheid te tonen bij de opvoeding is afhankelijk van een aantal determinanten. Onderzoek van Yeung, Sandberg, Davis-Kean & Hofferth (2001) wees uit dat elk uur dat een vader besteedde aan zijn werk zorgde voor een mindering van 1 minuut dat de vader doorbrengt met zijn kind op doordeweekse dagen. Wat dit betekent voor de interactie met het kind is echter nog niet bekend. Vaders die betrokkenheid in de opvoedingstaken niet als hun prioriteit zien en deze taken ook niet leuk vinden zijn minder betrokken bij de opvoeding van hun kind (Halme, Astedt-Kurki & Tarkka, 2009). Mogelijk speelt de sekse van het kind ook een rol in hoeverre vaders betrokken zijn bij de opvoeding. Vaders zouden meer betrokken zijn in de zorg voor zonen dan voor hun dochters (Larson, Richards, Moneta & Holmbeck, 1996).

Tot nu toe is er niet veel onderzoek gedaan naar vaders als primaire kostwinners en het effect dat deze rol heeft op de betrokkenheid bij de opvoedingstaken (Flouri, 2005). Yeung et al. (2001) toonden aan dat hoe meer vaders doordeweeks werkten en hoe meer uren zij op kantoor doorbrachten hoe minder betrokkenheid in opvoedingstaken toonden. Daarnaast is ook gebleken dat hoe minder een vader werkt, hoe frequenter hij deelneemt aan gezamenlijke activiteiten met zijn kind en hoe vaker hij zorgtaken op zich neemt (Berry & Rao, 1997). Uit onderzoek van Gerson (1993, zoals beschreven in Bonney, Kelley & Levant, 1999) bleek dat een hoger educatie niveau van mannen geassocieerd is met hun betrokkenheid binnen het gezin. Volgens Pleck en Masciadrelli (2004) is niet de kwantiteit maar de kwaliteit van de interacties van belang voor de relatie tussen vader en kind. Lamb, Pleck, Charnov en Levine

(1985) suggereerden dat de verantwoordelijkheid van de vader er voor zorgt dat er mogelijkheden worden gecreëerd om direct contact te hebben met het kind.

1.4 Sensitiviteit

Sensitiviteit is de capaciteit van de ouder om op een adequate manier te reageren op de signalen van zijn kind. Een adequate respons heeft een aantal condities waar het aan moet voldoen: de ouder moet alert zijn op de signalen en communicaties van het kind, de respons moet tegemoetkomen aan de wensen van het kind, afgestemd zijn op het kind en meteen volgen na het signaal van het kind (Ainsworth, 1969). Mary Ainsworth richtte haar onderzoek naar sensitiviteit vooral op moeders, maar volgens Badinter (1983) kunnen vaders net zo sensitief zijn als moeders en is het moederinstinct waar Ainsworth vanuit gaat bij haar onderzoeken een mythe. Welke vaardigheid vaders ook zouden bezitten op het gebied van opvoeding, sensitiviteit en zelfvertrouwen zijn het meest belangrijk wat betreft het vaderlijke gedrag naar het kind toe (Pleck & Masciadrelli, 2004).

Uit studies is gebleken dat sensitiviteit bij vaders, net als bij moeders, kinderen op een positieve manier kan beïnvloeden (Martin et al., 2010). Hogere sensitiviteit van vader tijdens vrij spel op peuterleeftijd, voorspelde op 10-jarige en 16-jarige leeftijd aanpassingsvermogen van het kind (Grossmann et al., 2002). Ook bleek de sensitiviteit van de vader een goede voorspeller van de latere gehechtheidclassificatie van het kind op het Adult Attachment Interview (Bretherton, 2010). Daarnaast is uit onderzoek gebleken dat vaders die op een sensitieve manier hun kinderen helpen met spelletjes vaker veilig gehechte kinderen hebben, en wanneer vaders weinig sensitiviteit lieten zien ze een grotere kans hadden op een gedesorganiseerde gehechtheidrelatie met hun kind (Hazen, McFarland, Jacobvitz & Boyd-Soisson, 2010). Van IJzendoorn en De Wolff (1997) vonden in hun meta-analyse dat de sensitiviteit van vader een matig sterke voorspeller is van de kwaliteit van de vader-kind gehechtheid. Daarnaast zijn kinderen met sensitieve vaders socialer met hun leeftijdsgenoten en hebben meer vrienden dan kinderen zonder sensitieve vader. Ook hebben kinderen van insensitieve vaders moeite met het reguleren van emoties op de leeftijd van 24 maanden en op 7-jarige leeftijd en worden meer aandachtsproblemen gerapporteerd door docenten (Hazen et al., 2010). Het sensitief kunnen reageren van vaders is dus van groot belang op de ontwikkeling van het kind.

1.5 Verwachtingen van vader over het ongeboren kind

Uit de literatuur blijkt dat er mogelijk een verband is tussen verwachtingen over het vaderschap tijdens de zwangerschap en latere betrokkenheid van vaders. Vaders die tijdens de zwangerschap positief denken over het ouderschap zouden zich zeker in het eerste halfjaar na de geboorte van het kind meer betrokken tonen in de opvoeding (Cook, Jones, Dick & Singh, 2005). Tevens is er een associatie gevonden tussen hoge verwachtingen over het kind tijdens de zwangerschap en problemen tijdens het ouderschap (Kalmuss, Davidson, & Cushman, 1992; Lawrence, Nylén & Cobb, 2007).

Om ouderlijke verwachtingen ten opzichte van hun kind in kaart te brengen is de afgelopen jaren steeds meer gebruikt gemaakt van Expressed Emotion (EE). Hierbij wordt gekeken naar kritische uitlatingen of uitingen van overbetrokkenheid van ouders naar hun kind toe (Hibbs et al., 1991). EE werd met name gebruikt in klinische samples, met bijvoorbeeld schizofrene en depressieve patiënten. Aanvankelijk werd het Camberwell Family Interview gebruikt om een EE-score van familieleden te verkrijgen. De afname van dit interview kan echter tot wel twee uur duren, daarom is er een nieuwe methode ontwikkeld om binnen een kortere tijd toch een betrouwbare EE-score vast te stellen. De Five Minute Speech Sample (FMSS) meet de kwaliteit van de respondent-familieelid omgeving (Magana, Goldstein, Karno & Miklowitz, 1986), is snel af te nemen en kost minder tijd om te coderen dan het Camberwell Family Interview.

EE-scores van ouders bleken eerder al geassocieerd te zijn met psychopathologie in kinderen (Hibbs et al., 1991). Tegenwoordig wordt Expressed Emotion steeds meer gebruikt om te kijken wat het effect is van ouders met een EE-score op hun kinderen en het gezinsklimaat (Stubbe, Zahner, Goldstein & Lechner, 1993). Wel blijkt uit de literatuur dat vooral de relatie tussen EE bij moeders en kinduitkomsten wordt onderzocht, en dat er niet tot nauwelijks aandacht wordt besteed aan EE bij vaders.

EE wordt gescoord aan de hand van twee dimensies: emotionele overbetrokkenheid en kritiek. Emotionele overbetrokkenheid meet de mate waarin ouders aangeven emotioneel betrokken zijn bij het kind. Ze kunnen zich bijvoorbeeld zelfopofferende uitspraken doen waarbij ze blij geven van emotionele overbetrokkenheid. Kritiek houdt in dat ouders zich kritisch uitlaten over het kind. Het kan hierbij zijn dat de ouder te hoge verwachtingen heeft van het kind.

Kinderen van moeders die een hoge score hadden op de subschaal 'kritiek' bleken meer externaliserend probleem gedrag te tonen (Hirshfeld, Biederman, Brody, Faraone, &

Rosenbaum, 1997). Uit onderzoek van Daley, Sonuga-Barke en Thompson (2003) bleek dat moeders die hoog op de subschaal 'kritiek' scoorden minder affectie toonden naar hun kinderen en wanneer ze samen met hun kind speelden meer overheersend waren dan moeders die geen hoge score op 'kritiek' behaalden. Jacobsen, Hibbs en Ziegenhain (2000) hebben onderzoek gedaan naar de effecten van een EE-score bij moeders op de gehechtheidsclassificatie van hun kinderen. Hieruit bleek dat moeders met een hoge EE score vaker kinderen met een gedesorganiseerde gehechtheidsclassificatie hadden. De link tussen EE en gehechtheid kan mogelijk verklaard worden door de sensitiviteit van de ouder (Jacobsen et al., 2000). Het negatieve en intrusieve gedrag van moeders met een hoge EE-score in de interactie met hun kind laat weinig respect zien voor de autonomie van het kind.

Mogelijk zijn vaders die een hoge EE-score behalen in de prenatale fase later minder sensitief in de interactie met hun kind. Tot op heden is de invloed van het behalen van een hoge EE-score in de prenatale fase op de kwaliteit van het ouderschap nog niet onderzocht. Wel is duidelijk dat verwachtingen tijdens de prenatale fase belangrijke indicatoren zijn voor de kwaliteit van de uiteindelijk relatie tussen ouder en kind (Flykt et al., 2009).

Binnen de huidige studie is een prenatale EE methodiek ontwikkeld, die afgeleid is van de FMSS om te kijken naar verwachtingen van ouders over het ongeboren kind (Lambregtse-Van den Berg et al., submitted). De EE-scores van de vaders in dit scriptieonderzoek zijn verkregen met behulp van de Three Minute Speech Sample (TMSS).

1.6 Onderzoeksvraag en hypothesen

De onderzoeksvraag in dit onderzoek luidt:

Is er een associatie tussen betrokkenheid van vaders in de opvoeding en verzorging van het kind en sensitiviteit van de vader?

Met als deelvragen:

1. Zijn de verwachtingen van vader over het kind tijdens de zwangerschap geassocieerd met zijn betrokkenheid in opvoedingstaken?
2. Zijn de verwachtingen van vader over het kind tijdens de zwangerschap van invloed op zijn sensitiviteit?
3. Zijn vaders die meer betrokken zijn in opvoedingstaken sensitiever in de interactie

- met hun kind?
4. Is er een verband tussen de betrokkenheid van vaders in opvoedingstaken en het aantal uur dat ze exclusief met hun kind doorbrengen?

Binnen deze deelvragen is er speciale aandacht voor het effect van sekse van het kind.

Verwacht wordt om bij de eerste deelvraag een positieve associatie te vinden tussen de verwachtingen van vader over het kind tijdens de zwangerschap en zijn betrokkenheid in de opvoeding. Hoewel onderzoek hiernaar zich beperkt tot in hoeverre vaders denken over de zwangerschap en hun toekomstige rol als vader is er wel aangetoond in eerder onderzoek dat wanneer vaders tijdens de zwangerschap positief denken over het ouderschap zij zich zeker in de eerste jaren van het kind meer betrokken zullen tonen in de opvoeding (Cook et al., 2005). Bij de tweede deelvraag wordt tevens verwacht een positieve relatie te vinden tussen de verwachtingen van vaders tijdens de prenatale fase en zijn sensitiviteit in de interactie met het kind vier jaar later. Ondanks dat hier tot zo ver bekend geen expliciet onderzoek naar is gedaan, geeft het onderzoek van Jacobsen et al. (2000) aanwijzingen dat er mogelijk wel een associatie is tussen het hebben van een hoge EE-score en de mate van sensitiviteit.

Wat betreft de derde deelvraag wordt verondersteld dat vaders die meer betrokken zijn in opvoedingstaken sensitiever zijn in de interactie met hun kind. Deze hypothese is gevormd op basis van de assumptie van Lamb et al. (1985) dat verantwoordelijkheid van vaders in de opvoeding mogelijkheden biedt tot directe betrokkenheid met het kind. Hierdoor zou kwaliteit van de interactie tussen vader en kind kunnen verbeteren.

Betrokkenheid in de opvoeding wordt verwacht geassocieerd te zijn met het aantal uren dat vaders met hun kind doorbrengen zonder aanwezigheid van moeder. Uit literatuur is naar voren gekomen dat moeders een belangrijke rol spelen in hoeverre een vader betrokkenheid toont bij opvoedingstaken, en als moeders de kinderen aan vader toevertrouwen wanneer zij zelf niet thuis zijn, kan verwacht worden dat de vader meer betrokkenheid toont bij de opvoeding van zijn kind (Pleck & Masciadrelli, 2004; Schoppe-Sullivan et al., 2008).

2.0 Methode

2.1 Steekproef

De steekproef van dit onderzoek bestond uit 697 kinderen die een subgroep zijn van een het Focus Cohort ($n = 1247$) welke onderdeel is van een grotere prospectieve cohort studie uit Rotterdam ($N = 9778$). Deze studie, Generation R, is gestart in 2002 en doet onderzoek naar de ontwikkeling van kinderen vanaf prenatale leeftijd tot vroege volwassenheid. Alle Nederlandse deelnemers van het Generation R cohort zijn telefonisch benaderd met de vraag of ze interesse hadden om gedurende het project extra onderzoeken te ondergaan. Wanneer ouders hier toestemming voor gaven werden ze ingedeeld in een subgroep waarmee in deze studie wordt gewerkt: het Focus Cohort. De informatie voor dit onderzoek is verzameld door middel van vragenlijsten en huisbezoeken die in het Focus Cohort zijn afgenomen.

De steekproef van dit onderzoek bestaat uit 340 jongens (48.8%) en 357 meisjes (51.2%). De data die zijn gebruikt voor dit onderzoek zijn verzameld vanaf de prenatale fase tot en met het 4e jaar van de kinderen. Wanneer er meerdere kinderen uit één gezin in de steekproef zaten, is aselekt een kind getrokken die in de analyses werd meegenomen om gepaarde analyses te vermijden. De steekproef is een homogeen autochtone groep. De kinderen zijn allen van Nederlandse afkomst, wat inhoudt dat zowel de ouders als grootouders in Nederland zijn geboren. Het opleidingsniveau van de vaders varieerde van 30.1% ($n = 210$) laag opgeleid (lager onderwijs gevolgd, basisscholing afgerond of in het bezit van een MBO diploma) tot 59.1% ($n = 412$) dat hoger onderwijs had afgerond (in het bezit van een HBO of universitair diploma). Van 10.8% ($n = 75$) was het opleidingsniveau onbekend. Het merendeel van de gezinnen gaf aan een hoog gezinsinkomen te hebben (> 2200 euro bruto per maand; $n = 589$, 84.5%), 15.5% van de gezinnen ($n = 108$) gaf aan van een inkomen lager dan 2200 euro rond te moeten komen. De vaders die aan dit onderzoek meedoen zijn bij de start van het Generation R onderzoek tussen de 17 en 58 jaar oud ($M = 34.1$, $SD = 4.8$, range 17.8-58.2).

2.2 Verwachtingen tijdens de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap werd tijdens een huisbezoek bij zowel vader als moeder het 'drie minuten interview' (TMSS) afgenomen om zo een score te krijgen voor de aanwezigheid van hoge 'Expressed Emotion' (EE) bij de toekomstige ouders. Tijdens het huisbezoek werd aan de ouder gevraagd drie minuten lang zonder onderbreking of reactie

van de onderzoeker te vertellen over de toekomstige relatie en de verwachte eigenschappen van het nog ongebooren kind. In dit onderzoek is gekeken naar twee subschalen: hoge EOI en hoge CRIT. Emotionele overbetrokkenheid (EOI) blijkt uit uitspraken waarin de ouder laat zien overdreven betrokken te zijn bij het ongebooren kind. EOI meet de mate waarin de ouder emotioneel betrokken is bij het ongebooren kind. Een hoge EOI score wordt behaald wanneer de vader: (1) Huilt tijdens het interview, (2) Zelfopofferende of overbeschermdende uitspraken doet, of (3) Twee van de volgende gedragingen laat zien tijdens het interview:

- A. Een of meer uitingen van houding ten opzichte van het nog ongebooren kindje
- B. Overdreven veel details / onverwerkte gebeurtenissen uit het verleden
- C. Een of meer self-centered uitspraken
- D. Overdreven veel positieve opmerkingen (4 of meer).

Uitingen van kritiek (CRIT) zijn uitspraken waaruit blijkt dat de ouder zeer hoge verwachtingen van het ongebooren kind heeft. Dit kan gebaseerd worden op de inhoud, maar ook op de toon waarop de uitspraak gedaan wordt. De aanwezigheid van één van de volgende is voldoende voor een hoge kritische score: (1) Een negatieve eerste uitspraak, (2) Een negatieve relatie, of (3) Eén kritische opmerking naar inhoud of toon. Een hoge score op het drie minuten interview betekent een hoge EE score. Dit houdt in dat vader een negatieve houding heeft ten opzichte van het nog ongebooren kind.

2.3 Betrokkenheid in opvoedingstaken

De betrokkenheid van vaders in opvoedingstaken is uitgevraagd door middel van de vragenlijst die door de vaders werd ingevuld toen het kind de leeftijd van drie jaar bereikte. In deze vragenlijst moesten de vaders op 12 items aangeven in welke mate zij de verantwoording droegen voor verschillende opvoedingstaken, zoals lezen met het kind, het kind helpen met naar bed te gaan, het kind naar kinderopvang brengen, en het kind vaardigheden en kennis bijbrengen. Deze manier van informatie verzamelen over betrokkenheid van de vader in opvoedingstaken is in eerder onderzoek van het NICHD Early Child Care Research in de Verenigde Staten gebruikt. Bij dat onderzoek werd vaders gevraagd om op 15 items betreffende opvoedingstaken op een vijf-punts likertschaal aan te geven in welke mate zij verantwoordelijk waren voor de desbetreffende taken. Uit de antwoorden werd een totaalscore berekend die werd gedeeld door het aantal items (NICHD, 1999).

Op de vragenlijst gebruikt voor dit scriptie onderzoek moesten vaders tevens op een 5-punts likertschaal aankruisen voor hoeveel procent van de tijd zij voor de verschillende

opvoedtaken de verantwoording droegen. Hierbij waren de volgende scores mogelijk: (1): Heb ik geen of weinig verantwoordelijkheid voor (0-10%), (2): Heb ik enige verantwoordelijkheid voor (10-40%), (3): Gedeelde verantwoordelijkheid met mijn partner (40-60%), (4): Heb ik veel verantwoordelijkheid voor (60-90%), en (5): Heb ik (bijna) de gehele verantwoordelijkheid voor (90-100%). De gemiddelde score op de vragen over de verantwoordelijkheid voor de verschillende activiteiten is de totaalscore van de mate van betrokkenheid van vader in de opvoedingstaken. De interne consistentie (Cronbach's alfa) van de schaal 'betrokkenheid bij opvoedtaken' is $\alpha = .84$. De item-totaal correlatie loopt van $r = .30$ tot $r = .63$.

Daarnaast werd tijdens het huisbezoek op 4 jarige leeftijd van het kind aan vaders gevraagd hoeveel uur ze gemiddeld per week alleen met het kind doorbrengen zonder de aanwezigheid van moeder.

2.4 Sensitiviteit van de vader

Op 4 jarige leeftijd van het kind is aan de gezinnen uit het Focus Cohort gevraagd of zij mee wilden werken aan een huisbezoek waarin onder andere ouder-kind interactie werd geobserveerd. Sensitiviteit van vader is gescoord met behulp van zogeheten 'Teaching Tasks' (Erickson, Sroufe & Egeland, 1985). Beide taken waren net iets boven het niveau (verwacht op basis van leeftijd) van de kinderen. Hierdoor kreeg de vader de mogelijkheid om of zich te profileren als supporter en emotionele steun voor zijn zoon of dochter, of om beide taken naar zich toe te trekken en de zelfstandigheid en wensen van het kind over het hoofd te zien. De taken die vader en kind binnen dit huisbezoek hebben uitgevoerd zijn de 'Etch a Sketch' en 'Toren bouwen'. Bij de Etch-a-Sketch taak kregen vader en kind uitleg over de Etch-a-Sketch met een voorbeeldplaatje. De bedoeling was dat ze het voorbeeldplaatje samen na gingen maken: de vader mocht aan de ene knop draaien, het kind aan de andere knop. Voor deze opdracht kregen ze vier minuten de tijd. Bij de 'Toren bouwen' taak kregen vader en kind een doos met kapblokkjes voor zich, waarbij ze de instructie kregen om gezamenlijk een zo hoog mogelijke toren te bouwen in drie minuten.

Sensitiviteit is gecodeerd aan de hand van de subschalen 'emotionele ondersteuning' en 'opdringerigheid'. Wanneer een vader het kind bij de taken aanmoedigde, ondersteunde waar nodig, en zich voegde naar de wensen en behoeftes van het kind bood hij een goede emotionele ondersteuning. Respect voor de autonomie van het kind bleek uit de mate waarin vader zelfstandige en eigen inbreng van het kind respecteerde en erkende. De mate waarin vaders sensitief gedrag lieten zien tijdens deze opdracht is gescoord op de 7-puntssubchalen

‘Emotionele ondersteuning’ en ‘Opdringerigheid’ (Egeland, Erickson, Clemenhagen, Hiester & Korfmacher, 1990). Een hoge score op de subschaal emotionele ondersteuning betekent dat de vader in hoge mate sensitief is naar zijn kind toe, een hoge score op de subschaal ‘Opdringerigheid’ houdt in dat de vader laag sensitief is. De gemiddelde intraclass correlatiecoëfficiënten voor zowel de taken als beide subschalen varieerde tussen de .78 en .88 ($n = 40$). Een totaalscore van sensitiviteit is berekend door de scores op de subschaal ‘Opdringerigheid’ om te keren, te standaardiseren en op te tellen bij de gestandaardiseerde scores van de subschaal ‘Emotionele ondersteuning’ en te delen door twee. Dit gemiddelde wordt in dit onderzoek gebruikt als maat voor sensitiviteit van de vader.

2.5 Data inspectie

De data zullen worden geïnspecteerd om de kwaliteit van de analyses te bewaken. Achtereenvolgens worden de spreiding van de variabelen, de aanwezigheid van mogelijke uitbijters, en de missende waarden in de dataset onderzocht. Er wordt bekeken of aan de voorwaarden van normaliteit, een klokvormige en symmetrische curve in de spreiding van data, wordt voldaan. De kans op negatieve en positieve afwijkingen is hierdoor even groot.

Een curve die scheef verdeeld is naar rechts heeft mogelijk uitbijters met een hoge waarde. Wanneer een curve een scheve verdeling heeft naar links zijn er mogelijk uitbijters met een lage waarde. In een normale verdeling zou de waarde van de gepiektheid van een curve nul moeten zijn. Een positieve of negatieve waarde van de gepiektheid betekent dat de verdeling van de data meer of minder gepiekt is dan een normaal verdeling, wat invloed kan hebben op de spreiding van de data. Tevens worden de uitbijters en hun effect op de spreiding van de data bekeken. De testen die worden uitgevoerd in deze studie zijn gebaseerd op het lineaire model (GLM), waarbij de afhankelijke variabelen en onafhankelijke variabelen tegen elkaar worden afgezet.

2.6 Missende waarden

Door middel van een ‘missende waarde analyse’ in SPSS wordt gekeken of en waar er missende waarden zijn in de dataset en of er een patroon in te vinden is. Met een t-test wordt berekend wat het verschil is tussen de groep met missende data en de groep zonder missende data. Wanneer de t-waarde significant is zal er of een schatting worden gemaakt van wat de missende waarde zou moeten zijn of zal de case met de missende waarde worden uitgesloten van de analyses.

2.7 Statistische aannames

De veronderstellingen bij de testen die in dit onderzoek gebruikt worden (enkelvoudige regressies) zijn dat het verband tussen de variabelen theoretisch causaal moet zijn, en de variabelen een interval/ratioschaal hebben. Daarnaast moet het verband tussen de variabelen lineair zijn om een regressie analyse uit te kunnen voeren. Dit verband kan gecontroleerd worden door het maken van scatterplots, waar een lineaire lijn in te zien moet zijn. Tevens moet er sprake zijn van een normale steekproeven verdeling, wat gecontroleerd kan worden door middel te kijken naar de scheefheid en gepiektheid van de verdeling, en een histogram waarin een normale curve loopt. Wanneer een variabele scheef verdeeld is zal er met behulp van een transformatie geprobeerd worden om toch een normaal verdeling te krijgen.

2.8 Analyse methoden

Om te toetsen of er aan de basis sekseverschillen zijn in betrokkenheid van vader in opvoedingstaken, in het aantal uren dat hij doorbrengt met het kind zonder de aanwezigheid van moeder en in sensitiviteit worden er t-testen en chi-kwadraattoetsen uitgevoerd. Bij alle tests zal worden uitgegaan van een alpha van .05. De kans dat de nul-hypothese onterecht zal worden verworpen is hierbij 5%.

2.8.1 Associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en betrokkenheid

Met behulp van een lineaire regressie analyse zal gekeken worden of er een associatie is tussen de verwachtingen van vaders over het kind tijdens de zwangerschap en de betrokkenheid die hij toont in opvoedingstaken wanneer het kind 3 jaar is. Allereerst wordt gekeken of de aanwezigheid van een EE-classificatie invloed heeft op de latere betrokkenheid in opvoedingstaken, en daarna zal de associatie van de twee EE-classificaties apart op latere betrokkenheid onderzocht worden. Er zal gekeken worden naar een mogelijk modererend effect van sekse op het verband tussen het hebben van een EE-score en betrokkenheid.

2.8.2 De associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en sensitiviteit

De associatie tussen de verwachtingen van vaders over het kind tijdens de zwangerschap en de sensitiviteit van vader 4 jaar later wordt onderzocht met een lineaire regressie analyse. Gekeken zal worden of vaders die een hoge EE-classificatie hebben meer of minder sensitief zijn in de interactie met het kind. Hierbij zal ook gekeken worden naar een mogelijk modererend effect van sekse van het kind. Daarnaast wordt er apart gekeken

naar de invloed van classificaties EOI en CRIT om te kijken of er een associatie is tussen de verschillende EE-classificaties en sensitief gedrag vier jaar later.

2.8.3 De associatie van betrokkenheid in de opvoedingstaken en sensitiviteit

Of de betrokkenheid van vaders in opvoedingstaken geassocieerd is met de sensitiviteit van vaders in de interactie met het kind wordt doormiddel van een lineaire regressie bekeken. Hierbij is betrokkenheid van de vader de onafhankelijke variabele en de sensitiviteitscore van vader op vier jaar de afhankelijke variabele. Er zal gekeken worden of er sprake is van een modererend effect van sekse van het kind.

2.8.4 Associatie tussen betrokkenheid in opvoedingstaken en aantal uren exclusieve zorg

Met behulp van een lineaire regressie analyse zal gekeken worden naar een mogelijke associatie tussen de mate waarin vaders betrokken zijn bij de opvoedingstaken op 3 jaar en het aantal uren dat ze zonder aanwezigheid van de moeder met hun kind doorbrengen op 4 jaar. Er zal vervolgens nog worden onderzocht of er een modererend effect is van sekse van het kind op de mogelijke associatie tussen betrokkenheid en de tijd dat vader alleen met het kind doorbrengt.

2.9 Covariaten

Er zijn een aantal achtergrondvariabelen die invloed kunnen hebben op de mate van betrokkenheid en sensitiviteit van de vader. Deze variabelen zijn sekse van het kind, het educationiveau van de vader, de leeftijd van de vader, en het aantal kinderen binnen het gezin. Uit literatuur is naar voren gekomen dat deze variabelen mogelijk van invloed kunnen zijn op de hoofdvariabelen gebruikt in dit scriptie onderzoek (Pleck & Masciadrelli, 2004). Om uit te sluiten dat deze variabelen van invloed zijn op de analyses zal allereerst een aantal t-testen en chi-kwadraattoetsen worden uitgevoerd om te toetsen of deze variabelen inderdaad confounding variabelen zijn. Wanneer een covariaat significant is geassocieerd met zowel de onafhankelijke variabele als de afhankelijke variabele zal in de analyses voor de invloed van de confounding variabele worden gecontroleerd.

3.0 Resultaten

3.1 Data inspectie

Bij de data-inspectie is gekeken naar de verdelingen van de variabelen. In Tabel 1 worden voor de numerieke variabelen de gemiddelden, standaarddeviaties, de gepiekttheid en scheefheid gepresenteerd. De variabele ‘Sensitiviteit’ is normaal verdeeld (Z -scheefheid = 2.59 en Z -gepiektheid = -1.85). De variabele ‘Gemiddelde tijd’, waarbij gekeken wordt naar de tijd die vader wekelijks doorbrengt met zijn kind zonder de aanwezigheid van moeder, voldoet niet aan de voorwaarden van een normaalverdeling (Z -scheefheid = 30.28 en Z -gepiektheid = 73.65). De variabele heeft een scheve verdeling doordat er in de onderzochte groep veel vaders zijn die wekelijks meer tijd doorbrengen met hun kind bij afwezigheid van de moeder, dan het gemiddelde ($M = 11.00$, range 0.00-96.00). Omdat de analysetechnieken die in deze scriptie gebruikt worden uitgaan van een normaalverdeling is besloten de variabele te transformeren en zijn uitbijters nader bekeken. Na een logtransformatie benaderde ‘Gemiddelde tijd’ wel een normaal verdeling (Z -scheefheid = -0.85 en Z -gepiektheid = 1.46) waardoor de analyses zullen worden uitgevoerd met de getransformeerde variabele. Gezien het aantal missende waarden ($n = 32$) is er een missende waarde analyse (MVA) uitgevoerd om het mogelijk effect hiervan te beoordelen. Uit deze analyse bleek echter dat de groep vaders met een missende waarde voor de tijd die hij exclusief doorbrengt met zijn kind niet significant verschilde in de mate van sensitiviteit van de vaders waarvan deze score wel beschikbaar was ($t(32) = -.08, p = .93$).

De betrokkenheid van vaders in opvoedingstaken bleek ook niet normaal verdeeld te zijn (Z -scheefheid = 8.49 en Z -gepiektheid = 25.95). Na het uitvoeren van een logtransformatie benaderde verdeling van betrokkenheid nog steeds geen normaal verdeling (Z -scheefheid = -23.49 en Z -gepiektheid = 53.15). Daarom is gekozen om betrokkenheid te dichotomiseren en in plaats van lineaire regressie analyses chi-kwadraattoetsen uit te voeren met deze variabele. De groepen zijn zo opgedeeld dat groep 1 bestaat uit de laagste 70% van alle vaders en groep 2 uit de hoogste 30% van de vaders. De eerste groep scoorde gelijk of lager dan moeders op betrokkenheid bij opvoedingstaken en kreeg het label ‘laag betrokken’. De tweede groep vaders scoorden hoger op betrokkenheid in opvoedingstaken dan moeders en kreeg daardoor het label ‘hoog betrokken’. Alle analyses met de variabele ‘betrokkenheid’

zullen deze nieuwe variabele gebruiken.

Tabel 1. Beschrijvende statistiek van de numerieke studiev variabelen: gemiddelden, standaarddeviaties, kurtosis en scheefheid

	<i>n</i>	Min	Max	<i>M</i>	<i>SD</i>	Std Scheefheid	Std. Gepiektheid
Sensitiviteit	697	-1.33	1.87	.00	.63	2.59	-1.85
Gemiddelde tijd	665	0.00	96.00	11.00	9.97	31.55	75.42
Betrokkenheid	592	-24.22	30.29	.52	6.49		

Noot: Std scheefheid = scheefheid/standaard error scheefheid. Std gepiektheid = gepiektheid/standaard error gepiektheid

In Tabel 2 worden de beschrijvende statistieken van de categorische variabelen gepresenteerd. In totaal zijn er 179 (30.2%) vaders ingedeeld als hoog betrokken in opvoedingstaken op 3 jaar. De variabele betrokkenheid in opvoedingstaken heeft een aantal missende waarden ($n = 105$). Echter de MVA wees uit dat de groep vaders met missende waarden op betrokkenheid niet verschilde in de mate van sensitiviteit van vaders waarvan de betrokkenheidsscore wel bekend was ($t(141) = .78, p = .43$).

Van de in totaal 509 vaders waarbij de TMSS is afgenomen zijn er 47 (6.7%) vaders die een hoge EE-score hebben gekregen. Bijna zeven procent van de vaders heeft een hoge EE score: 3% scoort hoog op de dimensie emotionele overbetrokkenheid, 4% scoort hoog op de dimensie kritiek en 0.3% scoort hoog op beide dimensies. Uit de MVA bleek er geen verschil te zijn in sensitiviteit van vaders en het wel of niet hebben van een EE-score en vaders waarvan deze informatie ontbrak ($t(237) = -1.79, p = .07$).

Tabel 2. Beschrijvende statistiek: aantallen en procenten vaders met score op categorische variabelen

	<i>n</i>	%
Betrokkenheid, hoog	179	30.2
EE-score, hoog	47	6.7
Emotioneel overbetrokken, hoog	21	3.0
Kritische uitspraken, hoog	28	4.0
EOI en Kritisch, hoog	2	0.3

3.2 Invloed covariaten

Uit de t-testen die zijn gedaan op de eerder genoemde achtergrond variabelen blijkt dat enkel het educatieniveau van de vader invloed heeft op de sensitiviteit van vaders ($t(620) = -5.56, p < .01$). De sekse van het kind, net als het aantal kinderen binnen het gezin en de leeftijd van vaders zijn niet significant geassocieerd met sensitiviteit van vader (sekse: $t(695) = -.94, p = .35$; aantal kinderen binnen gezin: $t(695) = .11, p = .91$; leeftijd vaders: $r(691) = .03, p = .39$). Tevens is er bij het niveau van betrokkenheid van vaders geen significante relatie gevonden tussen de achtergrond variabelen en de betrokkenheid in opvoedingstaken (educatie: $\chi^2(1, n = 537) = 1.10, p = .31$; sekse: $\chi^2(1, n = 592) = 0.002, p = .97$; aantal kinderen binnen het gezin: $\chi^2(1, n = 592) = 1.10, p = .30$; leeftijd vaders: $t(586) = -.56, p = .72$). Om te kijken of educatie van de vader mogelijk van invloed is op de EE-score is een Chi-kwadraattoets uitgevoerd. Hieruit bleek dat educatie geen invloed heeft op de EE-score ($\chi^2(1, n = 463) = 0.15, p = .69$). Ook wanneer er apart naar de EE categorieën werd gekeken bleek educatie niet van invloed te zijn (EOI: $\chi^2(1, n = 463) = 0.23, p = .63$; CRIT: $\chi^2(1, n = 463) = 0.01, p = .91$). De achtergrond variabelen hebben geen relatie met de hoofdvariabelen, waardoor er niet voor gecontroleerd hoeft te worden in de hoofdanalyses.

3.3 Sekse verschillen

In dit onderzoek is gekeken naar mogelijke sekseverschillen in de variabelen die zijn onderzocht. Mogelijk zijn vaders bij voorbaat al sensitiever of meer betrokken naar hun zoon of dochters toe, hetgeen van invloed kan zijn op de analyses. Met behulp van onafhankelijke t-toetsen en chi-kwadraattoetsen is onderzocht of vaders met zonen andere scores behalen op EE, EOI, CRIT, betrokkenheid, uren met kind zonder aanwezigheid van moeder en sensitiviteit dan vaders met dochters.

Er zijn ongeveer net zo veel vaders met zonen die een EE-score hebben ($n = 22$) als vaders die dochters hebben en een hoge EE-score ($n = 25$). Zowel voor EE ($\chi^2(1, n = 506) = .031, p = .86$), als voor EOI ($\chi^2(1, n = 506) = .167, p = .68$) en CRIT ($\chi^2(1, n = 506) = .317, p = .57$) werden geen significante verschillen gevonden tussen vaders met zonen en vaders met dochters. Tevens kwamen er geen significante verschillen naar voren tussen jongens en meisjes wanneer gekeken werd naar betrokkenheid ($\chi^2(1, n = 592) = .002, p = .97$) en gemiddeld doorgebrachte tijd zonder aanwezigheid van moeder ($t(654) = 1.77, p = .08$). Vaders met dochters scoren iets hoger op sensitiviteit in interactie ($M = .02$), dan vaders met zonen ($M = -.02$). Dit verschil bleek echter niet significant te zijn ($t(695) = -.94, p = .35$).

3.4 De associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en betrokkenheid

Er is geen associatie tussen de verwachtingen van vaders over het kind tijdens de zwangerschap en de betrokkenheid die hij toont in opvoedingstaken wanneer het kind 3 jaar is ($\chi^2(1, n = 438) = .03, p = .86$). Er was geen modererend effect voor sekse van het kind in de associatie tussen EE-score en betrokkenheid ($p = .26$).

Wanneer er apart naar de associatie tussen EOI en betrokkenheid en CRIT en betrokkenheid werd gekeken bleek er geen significante associatie te bestaan tussen de dimensies en betrokkenheid (respectievelijk ($\chi^2(1, n = 438) = 1.12, p = .29$) en ($\chi^2(1, n = 438) = .14, p = .71$).

3.5 De associatie tussen verwachtingen tijdens de zwangerschap en sensitiviteit

In Tabel 3 zijn de uitkomsten van de lineaire regressie weergegeven. Er bleek een significante associatie te zijn tussen de prenatale verwachtingen van vaders over het kind tijdens de zwangerschap op de sensitiviteit van vader 4 jaar later ($B = -.20, 95\% \text{ CI} = -.39; -.01, p = .04$). Sekse modereerde niet het verband tussen de EE-score en sensitiviteit ($p = .45$). Ook wanneer er apart voor de twee verschillende EE-classificaties werd gekeken bleek er tevens een significante associatie te bestaan voor de EOI-classificatie en de mate van sensitiviteit van vaders vier jaar later ($B = -.29, 95\% \text{ CI} = -.57; -.02, p = .04$). Vaders die tijdens de zwangerschap een hoge score hebben op emotionele overbetrokkenheid zijn minder sensitief naar hun kind toe op de kleuterleeftijd. Voor CRIT werd deze relatie niet gevonden ($B = -.17, 95\% \text{ CI} = -.40; .08, p = .18$). De effectgrootte van de resultaten is klein ($R^2 = .01$).

Tabel 3. Associatie tussen de verwachtingen tijdens de zwangerschap en sensitiviteit van vaders op 4-jarige leeftijd van het kind ($n = 504$)

	β	B	CI 95%	p	R^2
EE-score	-.09	-.20	(-.39; -.01)	.04	.01
Emotioneel overbetrokken	-.09	-.29	(-.57; -.02)	.04	.01
Kritische uitspraken	-.06	-.17	(-.40; .08)	.18	.01

3.6 De associatie tussen de mate van betrokkenheid en sensitiviteit

Uit de analyses bleek dat vaders met een hoge betrokkenheid iets hoger scoorden op sensitiviteit ($M = .02$) dan mannen met een lage betrokkenheid ($M = .01$). Er is echter geen significante associatie gevonden tussen de mate van betrokkenheid in de opvoedingstaken op drie jaar en de sensitiviteitscore van vaders 4 jarige leeftijd van het kind ($B = .02, 95\% \text{ CI} =$

-.09; .13, $p = .79$). De mate waarin vaders betrokkenheid laten zien in opvoedingstaken op driejarige leeftijd van het kind is niet geassocieerd met in hoeverre vaders sensitief gedrag laten zien in de interactie met hun kind een jaar later. Er was geen modererend effect voor sekse van het kind in de associatie tussen betrokkenheid en sensitiviteit ($p = .24$).

3.7 De associatie tussen de mate van betrokkenheid en aantal uren exclusieve zorg

De betrokkenheid in opvoedingstaken die een vader laat zien wanneer zijn kind drie jaar is, is geassocieerd met de exclusieve zorg die vaders aan hun kind geven op vierjarige leeftijd ($B = .27$, 95% CI = .14; .41, $p < .001$). Vaders die aangaven hoog betrokken te zijn spenderen gemiddeld meer tijd met hun kind in afwezigheid van de moeder ($M = 3.89$) dan vaders die laag betrokken zijn ($M = 3.78$). Sekse van het kind modereerde niet het verband tussen betrokkenheid en uren exclusieve zorg ($p = .12$).

4.0 Conclusie en discussie

Afgelopen decennia is er steeds meer aandacht gekomen voor de invloed die vaders hebben op de ontwikkeling van hun kinderen. Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat betrokkenheid van vaders bij opvoedingstaken belangrijke voorspellers zijn voor positieve kind-uitkomsten (Flouri, 2005; Pleck, 2010). In dit onderzoek is gekeken naar factoren die van invloed kunnen zijn op betrokkenheid van vader en sensitiviteit. Hierbij is ook gekeken naar mogelijke sekseverschillen.

Verwacht werd een associatie te vinden tussen een hoge Expressed Emotion (EE) score en betrokkenheid in opvoedingstaken van vaders op 3-jarige leeftijd van het kind. Er is echter geen significant effect gevonden in de associatie tussen EE en betrokkenheid. Ook wanneer er apart naar de twee EE dimensies emotionele overbetrokkenheid (EOI) en kritische uitlatingen (CRIT) werd gekeken bleek er geen significante relatie te zijn tussen de verwachtingen tijdens de zwangerschap en uiteindelijke betrokkenheid. Hoewel zover bekend er nog geen literatuur is over de associatie tussen Expressed Emotion (EE) tijdens de zwangerschap en latere betrokkenheid in de opvoeding, worden in verschillende onderzoeken aanwijzingen gevonden voor het bestaan van deze associatie. Zo blijkt dat verwachtingen over het vaderschap tijdens de zwangerschap van invloed is op latere betrokkenheid (Cook et al., 2005). Wanneer vaders tijdens de zwangerschap aangaven dat ze betrokken zouden zijn bij de opvoedingstaken bleek dit een half jaar na de geboorte ook zo te zijn. Mogelijk is er geen associatie gevonden doordat EE een heel ander instrument is om ouderlijke verwachtingen in kaart te brengen dan dat er in eerdere literatuur is gebruikt. EE brengt niet zozeer de algemene verwachtingen over het vaderschap in kaart, maar kijkt vooral naar hoe vaders denken dat het kind zal zijn, en hoe ze daarmee als vader om zullen gaan. Echter, overbetrokken zijn in de relatie tot het kind wil nog niet zeggen dat vader ook hoog betrokken is in opvoedingstaken. Waar Cook et al. (2005) onderzoek hebben gedaan naar de betrokkenheid van vaders een half jaar na de geboorte van het kind, wordt in dit onderzoek vaderlijke betrokkenheid onderzocht wanneer het kind 3 jaar is. Mogelijk zijn vaders vlak na de geboorte nog gemotiveerd om deel te nemen aan opvoedingstaken, maar wordt die motivatie na verloop van tijd steeds minder.

In overeenstemming met hetgeen verwacht werd bleek een hoge EE-score tevens geassocieerd te zijn met sensitief gedrag van de vader op vier jarige leeftijd van het kind. Wanneer er apart naar de subschalen EOI en CRIT werd gekeken werd een associatie gevonden tussen EOI en sensitiviteit, maar niet voor CRIT en sensitiviteit. In eerder onderzoek is het tegenovergestelde gevonden. Moeders met een hoge CRIT score gaven meer

kritiek op hun kind tijdens probleem-oplossing taken dan moeders die een hoge EOI score hadden (Cruise, Sheeber & Tompson, 2011). Moeders met een hoge CRIT score lieten meer negativiteit zien naar hun kind toe en waren minder responsief. Voor hoge EOI scores werd dit niet gevonden (McCarty, Lau, Valeri & Weisz, 2004).

Uit dit scriptieonderzoek bleek dat vaders met een hoge EOI-score tijdens de zwangerschap 4 jaar later minder sensitief in de interactie met hun kind zijn dan vaders zonder EE score of met een CRIT-score. Jacobsen et al. (2002) beschreven in hun onderzoek al dat het hebben van een hoge EE-score de sensitiviteit van ouders zou kunnen beïnvloeden. Uit dit onderzoek blijkt dat niet zozeer het hebben van een hoge EE-score een effect heeft op de sensitiviteit van vaders, maar specifiek, het hebben van een hoge EOI score. Mogelijk is het zo dat ouders die overbetrokken zijn moeite hebben om de signalen van het kind op te vangen en te interpreteren. Vaders die een hoge EOI score hebben behaald tijdens de TMSS hebben zelfopofferende, maar ook egocentrische uitspraken gedaan en worstelen mogelijk met een onverwerkt verleden. Emotionele ondersteuning bieden met respect voor de autonomie van het kind is moeilijk wanneer iemand egocentrisch is en een onverwerkt verleden heeft.

Betrokkenheid in opvoedingstaken was in tegenstelling tot de verwachting niet geassocieerd met sensitiviteit in de interactie. Verwacht werd dat vaders die een hoge betrokkenheid lieten zien meer sensitief zouden zijn in de interactie met hun kind. Verantwoordelijkheid van vaders in de opvoeding zou mogelijk kansen bieden tot directe betrokkenheid met het kind. Hierdoor zou kwaliteit van de interactie tussen vader en kind beter kunnen verbeteren (Lamb et al., 1985). Dat er geen associatie is gevonden komt wel overeen met onderzoek van Holmes en Huston (2010) waarbij bleek dat de kwaliteit van de interactie tussen vader en kind niet geassocieerd is met betrokkenheid van vaders. Het is mogelijk dat er in dit onderzoek geen effect gevonden is vanwege het feit dat betrokkenheid in de opvoedingstaken een jaar eerder is gemeten dan sensitiviteit. In een jaar kunnen omstandigheden zo veranderen dat vaders of veel meer betrokkenheid laten zien, of juist veel minder. Vaders kunnen bijvoorbeeld een andere baan krijgen, en hierdoor mogelijk meer gaan werken. Vaders die fulltime werken brengen minder tijd door met hun kinderen (Easterbrooks & Goldberg, 1985). Verder gaan kinderen op vier jaar voor het eerst naar school waardoor ze steeds zelfstandiger worden. Dit heeft gevolgen voor de opvoedingstaken: kinderen kunnen steeds meer zelf.

Er is wel een significante associatie gevonden tussen betrokkenheid en uren exclusieve zorg voor hun kind. Vaders die hoog betrokken in opvoedingstaken bleken te zijn brachten

meer tijd met hun kind door zonder aanwezigheid van de moeder. Dit bevestigt eerdere onderzoeken waaruit bleek dat moeders een belangrijke rol spelen in hoeverre een vader betrokkenheid toont bij opvoedingstaken. Wanneer vader alleen thuis is met zijn kind zonder aanwezigheid van de moeder, kan verwacht worden dat de vader meer betrokkenheid toont bij de opvoeding van zijn kind (Pleck, 2010; Schoppe-Sullivan et al., 2008).

Wanneer moeders hoogopgeleid zijn en zelfvertrouwen hebben zijn ze minder geneigd tot 'gatekeeping' en stimuleren ze vaders om meer deel te nemen aan opvoedingstaken (Gaunt, 2007). Gatekeeping staat voor de mate waarin moeders vaders toestaan om deel te nemen aan huishoudelijke taken en de opvoeding van het kind. Over het algemeen vinden moeders het heel moeilijk om hun rol te delen met vaders. Moeders worden nog steeds gezien als de spil in het huis en vaders als kostwinners. Door vaders toe te staan een grotere rol te spelen in de opvoeding van hun kind geven ze een deel van hun verantwoordelijkheid en identiteit als moeder op (Allen & Hawkins, 1999) en staan ze de vaders toe een unieke relatie met het kind op te bouwen en tijd alleen met het kind door te brengen.

Opvallend was dat het aantal uren dat vaders doorbrachten met hun kind bij afwezigheid van moeders onderling enorm verschilde (range = 0-96). De manier waarop het aantal uren dat vaders exclusieve zorg bieden aan hun kind is wel valide. Meerdere onderzoeken hebben van deze methode gebruikt gemaakt om exclusieve zorg van vaders in kaart te brengen (Easterbrooks & Goldberg, 1984; Wilson & Prior, 2010). Mogelijk ontstaat de enorme range doordat sommige vaders parttime werken of zogeheten 'papadagen' hebben, waarbij vaders een (of meerdere) dag(en) in de week thuis blijven om voor hun kind te zorgen. Het hebben van een papadag wordt nog niet in elk bedrijf aangeboden, en bij sommige banen is het onmogelijk om een vaste dag in de week thuis te blijven (Goes & Broese van Groenou, 2007). In dit onderzoek is echter niet uitgevraagd of vaders papadagen hebben, waardoor niet met zekerheid gesteld kan worden dat dit de oorzaak is van de grote range. Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op het verschil in aantal uren dat vaders alleen met hun kind doorbrengen bij vaders die wel en die geen papadagen hebben, en kijken naar vaders die fulltime en parttime werken.

Een andere verklaring voor de grote range in het aantal uren exclusieve zorg voor het kind zou kunnen zijn dat ouders gescheiden zijn en dat er co-ouderschap plaatsvindt. Wanneer het kind bijvoorbeeld de ene helft van de week bij moeder is en de andere helft (of alleen de weekenden) bij vader stijgt het uren exclusieve zorg van vader omdat moeder de tijd dat vader voor het kind zorgt niet in de buurt is. De groep kinderen met gescheiden ouders in dit onderzoek is echter te klein om analyses op te doen, en er is geen data beschikbaar binnen dit

onderzoek over bijvoorbeeld omgangsregelingen. In vervolgonderzoek zou aandacht besteed moeten worden aan de invloed van scheidingen tussen ouders op de betrokkenheid en zorg van vader naar hun kinderen toe. Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op wat de invloed van omgangsregelingen is op de kwaliteit van de relatie tussen vader en kind.

Omdat eerdere onderzoeken aangeven dat sekse van het kind mogelijk van invloed is op de kwaliteit van de relatie tussen vader en kind, is in dit onderzoek gekeken naar mogelijke interactie effecten van sekse. Uit onderzoek van Harris en Morgan (1991) blijkt dat vaders meer betrokkenheid tonen naar zonen toe dan naar dochters. Vaders zouden tevens meer tijd doorbrengen met hun zoons dan met hun dochters (Raley & Bianchi, 2006). Deze verschillen zijn echter niet gevonden in dit onderzoek. Mogelijk komt dit door het type vader dat heeft deelgenomen aan het onderzoek. Hoog opgeleide ouders zijn meer sensitief en betrokken dan laag opgeleide ouders (Nord & Brimhall, 1997, zoals beschreven in Bronte-Tinkew, Scott & Horowitz, 2009). Hierdoor zou er in de huidige dataset minder variatie in sensitiviteit en betrokkenheid kunnen zijn waardoor mogelijke interactie effecten met sekse moeilijker te detecteren zijn.

4.1 Beperkingen

Dit onderzoek heeft een aantal beperkingen. Zo is de betrokkenheid van vaders slechts onderzocht door middel van vragenlijsten waarbij vaders zelf moesten invullen in hoeverre ze verantwoordelijk waren voor verschillende opvoedtaken. Mogelijk schatten vaders hun betrokkenheid in de opvoeding hoger in dan dat ze werkelijk is. Wanneer moeders ook een inschatting hadden moeten geven van in hoeverre vaders betrokken waren in de opvoeding op 3 jarige leeftijd van het kind, zou er waarschijnlijk een reëler beeld van de betrokkenheid van vaders in opvoedingstaken ontstaan. Vaders rapporteren vaak hogere betrokkenheid dan moeders over vaders rapporteren (Mikelson, 2008).

Ook het aantal uren dat vaders zonder de aanwezigheid van moeder met hun kind doorbrengen is gebaseerd op zelfrapportage van vaders. Daarnaast is er niet uitgevraagd of vaders een aantal vaste ‘papadagen’ hebben, waardoor de grote range in het aantal uren exclusieve zorg voor het kind verklaard zou kunnen worden.

De uitkomsten van het onderzoek kunnen niet worden gegeneraliseerd naar de gehele Nederlandse bevolking doordat de steekproef uit merendeels hoogopgeleide vaders van autochtone afkomst bestaat.

4.2 Implicaties en aanbevelingen

Betrokkenheid en sensitiviteit van vaders draagt bij aan positieve kind-uitkomsten. Over de effecten van hoge betrokkenheid en sensitiviteit is al heel wat bekend, over de determinanten van betrokkenheid en sensitiviteit een stuk minder. Dit onderzoek draagt bij aan meer kennis over factoren die van invloed kunnen zijn op betrokkenheid en sensitiviteit, en de mogelijke associatie tussen betrokkenheid in opvoedingstaken en sensitiviteit. Naar de associatie tussen de verwachtingen over het ongeboren kind en latere betrokkenheid en sensitiviteit van vaders was tot zover bekend geen eerder onderzoek verricht.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat het hebben van een hoge EOI-score bij de TMSS in de prenatale fase van invloed is op de latere sensitiviteit. Vervolgonderzoek naar de associaties tussen hoge EE-scores en betrokkenheid en sensitiviteit van vaders is nodig om een meer eenduidig beeld te krijgen wat het precieze effect is op de sensitiviteit, en of het gevonden effect van EOI op sensitiviteit blijft bestaan wanneer het kind ouder is. Kennis over de invloed van verwachtingen van vaders tijdens de zwangerschap op de betrokkenheid en sensitiviteit kan helpen bij het maken van vroege interventie programma's. Vaders met EOI en CRIT scores tijdens de zwangerschap kunnen na de geboorte van het kind worden geholpen om meer sensitief en betrokken gedrag te tonen wat de kans op positieve kind uitkomsten verbetert.

Ondanks dat er geen significante associaties zijn gevonden voor betrokkenheid in opvoedingstaken en sensitiviteit is vervolgonderzoek hiernaar belangrijk. Mogelijk is het niet vinden van een significant verband tussen beide variabelen het gevolg van de manier waarop de informatie is verzameld en de tijd die zit tussen het verkrijgen van een betrokkenheidsscore en een sensitiviteitsscore. Verder onderzoek zou zich moeten richten op een multi-informant benadering om de betrokkenheidsscore in opvoedingstaken in kaart te brengen. Hierdoor ontstaat een meer compleet beeld over vaderlijke betrokkenheid. Hoe vader zijn betrokkenheid in opvoedingstaken ervaart kan verschillen van hoe moeder zijn betrokkenheid ervaart.

Op de vraag of er een associatie tussen betrokkenheid van vaders in de opvoeding en verzorging van het kind en sensitiviteit van de vader is, is op basis van de gevonden resultaten geen eenduidig antwoord te geven. Omdat de steekproef bestaat uit een homogene groep van hoogopgeleide autochtone vaders is het niet mogelijk de resultaten van dit onderzoek te generaliseren naar de rest van de bevolking en harde conclusies te trekken. Het is aan te bevelen om verder onderzoek te verrichten naar de associaties tussen betrokkenheid en

sensitiviteit en de rol van EE-scores op deze variabelen in een meer heterogene steekproef, waarbij alle lagen en etniciteiten van de Nederlandse bevolking zijn vertegenwoordigd.

Literatuurlijst

- Ainsworth, M. D. S. (1969). Object relations, dependency and attachment: A theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development, 40*, 969-1025.
- Allen, S. M., & Hawkins, A. J. (1999). Maternal gatekeeping: Mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and Family, 61*, 199-212.
- Badinter, E. (1983). *De mythe van de moederliefde: de geschiedenis van een gevoel*. Utrecht, Nederland: Bijleveld.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology, 4*, 1-103.
- Berry, J. O., & Rao, J. M. (1997). Balancing employment and fatherhood. *Journal of Family Issues, 18*(4), 386-402.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 50*, 3-35.
- Bretherton, I. (2010). Fathers in Attachment Theory and Research: A Review. *Early Care and Development, 180*(1), 9-23.
- Bronte-Tinkew, J., Scott, M. E., & Horowitz, A. (2009). Male pregnancy intendedness and children's mental proficiency and attachment security during toddlerhood. *Journal of Marriage and Family, 71*, 1001-1025.
- Buckley, C. A., & Schoppe-Sullivan, S. J. (2010). Father involvement and coparenting behavior: Parents' nontraditional beliefs and family earner status as moderators. *Personal Relationships, 17*, 413-431.
- Cook, J. L., Jones, R. M., Dick, A. J., & Singh, A. (2005). Revisiting men's role in father involvement: The importance of personal expectations. *Fathering, 3*(2), 165-178.
- Cowan, P. A., Cowan, C. P., Pruett, M. K., & Wong, J. J. (2009). Promoting fathers' engagement with children: Preventive interventions for low-income families. *Journal of Marriage and Family, 71*, 663-679.
- Cruise, R. C., Sheeber, L. B., & Tompson, M. C. (2011). Behavioral correlates of maternal expressed emotion in interaction tasks. *Journal of Family Psychology*, Advance online publication.
- Daley, D., Sonuga-Barke, E. J. S., & Thompson, M. (2003). Assessing expressed emotion in mothers of preschool AD/HD children: Psychometric properties of a modified speech sample. *British Journal of Clinical Psychology, 42*, 53-67.

- Easterbrooks, M. A., & Goldberg, W. A. (1985). Effects of early maternal employment on toddlers, mothers, and fathers. *Developmental Psychology*, *21*, 774-783.
- Egeland, B., Erickson, M. F., Clemenhagen-Moon, J., Hiester, M. K., & Korfmacher, J. (1990). *24 months tools coding manual: Project STEEP*. Unpublished manuscript.
- Erickson, M. F., Sroufe, L. A., & Egeland, B. (1985). The relationship between quality of attachment and behavior problems in preschool in a high-risk sample. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment: Theory and research* (pp. 147–166). Monographs of the Society for Research in Child Development, 50. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Flouri, E. (2005). *Fathering and child outcomes*. Chichester, England: John Wiley & Sons Ltd.
- Flykt, M., Poikkeus, P., Repokari, L., Unkila-Kallio, L., Sinkkonen, J., Lindblom, J., Punamaki, R., Vilksa, S., Tiitinen, A., Almqvist, F., & Tulppala, M. (2009). Prenatal expectations in transition to parenthood: Formal infertility and family dynamic considerations. *Journal of Family Psychology*, *23*(6), 779-789.
- Fox, N. A., Kimmerly, N. L., & Schafer, W. D. (1991). Attachment to mother/attachment to father: A meta-analysis. *Child Development*, *62*, 210-225.
- Gaunt, R. (2008). Maternal gatekeeping: Antecedents and consequences. *Journal of Family Issues*, *29*(3), 373-395.
- Gelles, R. J. (1995). *Contemporary families: A sociological view*. London: Sage publications.
- Goes, C., & Broese van Groenou, M. (2007). Het gebruik van arbeid-zorgarrangementen door vaders: kenmerken van vaders, hun gezin en de organisatie. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, *23*(4), 337-349.
- Gorvine, B. J. (2010). Head Start fathers' involvement with their children. *Journal of Family Issues*, *31*(1), 90-112.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheuerer-Engelisch, H., & Zimmermann, P. (2002). The uniqueness of the child-father attachment relationship: Fathers' sensitive and challenging play as a pivotal variable in a 16-year longitudinal study. *Social Development*, *11*(3), 1-25.
- Hazen, N. L., McFarland, L., Jacobvitz, D., & Boyd-Soisson, E. (2010). Fathers' frightening behaviours and sensitivity with infants: Relations with fathers' attachment representations, father-infant attachment, and children's later outcomes. *Early Child Development and Care*, *180*(1), 51- 69.

- Halme, N., Astedt-Kurki, P., & Tarkka, M. (2009). Fathers' involvement with their preschool-age children: How fathers spend time with their children in different family structures. *Child and Youth Care Forum, 38*(3), 102.
- Harris, K. M., & Morgan, S. P. (1991). Fathers, sons, and daughters: Differential paternal involvement in parenting. *Journal of Marriage and Family, 53*(3), 531-544.
- Hibbs, E. D., Hamburger, S. D., Lenane, M., Rapoport, J. L., Kruesi, M. J. P., Keysor, C. S., & Goldstein, M. J. (1991). Determinants of expressed emotion in families of disturbed and normal children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 32*(5), 757-770.
- Hirshfeld, D. R., Biederman, J., Brody, L., Faraone, S. V., & Rosenbaum, J. F. (1997). Associations between expressed emotion and child behavioral inhibition and psychopathology: A pilot study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 36*, 205-213.
- Holmes, E. K., & Huston, A. C. (2010). Understanding positive father-child interaction: Children's, father's, and mothers' contributions. *Fathering, 8*(2), 203-225.
- Hofferth, S. (2003). Race/ethnic differences in father involvement in two-parent families: Culture, context, or economy? *Journal of Family Issues, 24*, 185-216
- Jacobsen, T., Hibbs, E., & Ziegenhain, U. (2000). Maternal expressed emotion related to attachment disorganization in early childhood: A preliminary report. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*(7), 899-906.
- Kalmuss, D., Davidson, A., & Cushman, L. (1992). Parenting expectations, experiences and adjustment to parenthood: A test of the violated expectations framework. *Journal of Marriage and Family, 54* (3), 516-526.
- Keller, H., Lohaus, A., Völker, S., Elben, C., & Ball, J. (2003). Warmth and contingency and their relationship to maternal attitudes toward parenting. *Journal of Genetic Psychology, 164*(3), 275-292.
- Knijjn, T. (1994). Heeft het vaderschap nog toekomst? Een theoretische verkenning van veranderingen in het vaderschap. *Familia, 0*, 149-162.
- Lamb, M. E. (2004). *The role of the father in child development*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Lamb, M. E. (2010). *The role of the father in child development*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L., & Levine, J. A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist, 25*, 883-894.

- Lambregtse-van den Berg, M. P., Lucassen, N., Kuipers-Nap, M. F., Dingemans, P. M. A. J., Jaddoe, V. W. V., Hofman, A., . . . , Tiemeier, H. *Assessing Expressed Emotion during pregnancy*. Submitted for publication.
- Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., & Holmbeck, G. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology, 32*, 744-754.
- Lawrence, E., Nylen, K., & Cobb, R. J. (2007). Prenatal expectations and marital satisfaction over the transition to parenthood. *Journal of Family Psychology, 21*(2), 155-164.
- Le Gall, A. (1976). *Vaders van nu: visies op de crises van het vaderschap*. Bloemendaal, Nederland: Nelissen.
- Magana, A. B., Goldstein, M. J., Karno, M., Miklowitz, D. J., Jenkins, J., & Falloon, I. R. H. (1986). A brief method for assessing expressed emotion in relatives of psychiatric patients. *Psychiatry Research, 17*, 203-212.
- Martin, A., Ryan, R. M., & Brooks-Gunn, J. (2010). When fathers' supportiveness matters most: Maternal and paternal parenting and school readiness. *Journal of Family Psychology, 24*, 145-155.
- McCarty, C. A., Lau, A. S., Valeri, S. M., & Weisz, J. R. (2004). Parent-child interactions in relation to critical and emotionally overinvolved expressed emotion (EE): Is EE a proxy for behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology, 32*(1), 83-93.
- Mikelson, K. S. (2008). He said, she said: Comparing mother and father reports of father involvement. *Journal of Marriage and Family, 70*, 613-624.
- NICHD Early Child Care Research Network. (2000). Factors associated with fathers' caregiving activities and sensitivity with young children. *Journal of Family Psychology, 14*(2), 200-219.
- Parke, R. D. (1995). Father and families. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Status and social conditions of parenting, Vol. 3* (pp. 27-63). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Parke, R. D., & Sawin, D. B. (1976). The father's role in infancy: A re-evaluation. *The Family Coordinator, 25*, 365-371.
- Pleck, E. H. (2004). Two dimensions of fatherhood: A history of the good dad-bad dad complex. In M. E. Lamb, (Ed.), *The role of the father in child development*, (4th ed., pp. 222-271). Hoboken, NJ: Wiley

- Pleck, J. H. (2010). Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. In M. E. Lamb, (Ed.), *The role of the father in child development*, (5th ed., pp. 58-88). Hoboken, NJ: Wiley.
- Pleck, J. H., & Masciadrelli, B. P. (2004). Paternal involvement by U.S. residential fathers: Levels, sources, and consequences. In M. E. Lamb, (Ed.), *The role of the father in child development*, (4th ed., pp. 222-271). Hoboken, NJ: Wiley.
- Raley, S., & Bianchi, S. (2006). Sons, daughters, and family process: Does gender of the child matter? *Annual Reviews*, 32, 401-421.
- Schoppe-Sullivan, S. J., Cannon, E. A., Brown, G. L., Mangelsdorf, S. C., & Sokolowski, M. S. (2008). Maternal gatekeeping, coparenting quality, and fathering behavior in families with infants. *Journal of Family Psychology*, 22(3), 389–398.
- Spock, B. (1956). *Baby- en kleuterverzorging*. Amsterdam, Contact.
- Stubbe, D. E., Zahner, G. E. P., Goldstein, J. J., & Leckman, J. F. (1993). Diagnostic specificity of a brief measure of expressed emotion: A community study of children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34, 139-154.
- Van IJzendoorn, M. H. van, & De Wolff, M. S. (1997). In search of the absent father: Meta-analyses of infant-father attachment: A rejoinder to our discussants. *Child Development*, 68(4), 604-609.
- Wilson, K. R., & Prior, M. R. (2010). Father involvement: The importance of paternal solo care. *Early Child Development and Care*, 180(10), 1391-1405.
- Wubs, J. (2000). Vaders gezin, moeders verantwoordelijkheid: opvoedingsvoorlichting in Nederland over moeders en vaders, 1945-1995. *Pedagogiek*, 20(1), 33-44.
- Yeung, W. J., Sandberg, J. F., Davis-Kean, P., & Hofferth, S. L. (2001). Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and the Family*, 63(1), 136-154.